

הנוסח המקורי הבלתי-ידוע של איגרת שמואל יעקב ביק אל טוביה פדר

מאת

שמואל ורסס

תדפיס מ"קרית ספר" כרך נ"ח

ירושלים תשמ"ג

לזאת קבוצה

הקולות השמתי של
הסניגוריה של יו"ש,

הכח, 22
אשר שמעם ארס.

יבולש, 1
תחילת השנה

הנוסח המקורי הבלתי-ידוע של איגרת שמואל יעקב ביק אל טוביה פדר

מאת

שמואל ורסס

הנוסח המקורי הבלתי-ידוע של איגרת שמואל יעקב ביק אל טוביה פדר

מאת

שמואל ורסס

הפולמוס סביב התרגום של ספר משלי לידיש על-ידי מנחם מנדל לפין מסאטאנוב כבר זכה לתשומת-לב יתירה בהיסטוריוגרפיה של ספרות ההשכלה בגאליציה. בכלל פולמוס נרגש זה נודעת חשיבות עקרונית לאיגרת הסניגוריה של יעקב שמואל ביק על תרגום זה, שהופנתה אל טוביה פדר, על מנת להניעו מפרסום כתב-הפולסטר הסאטירי "קול מחצצים" שכתב בגנותו של התרגום¹. לא עמדה לו ללפין ההצהרה על מניעיו לתרגום זה, שפורסמה בפתח ספר משלי שראה אור בשנת 1814, בזו הלשון: "אכן בדורות האחרונים תקפו עלינו הטלטולים וגברה השכחה, ואין אנו מספיקים להבין מתוך הפירושים הישנים עוד... ע"כ נתעוררנו להוציא לאור פירוש קצר והעתקה בלשון אחינו שבארצות פולין, והתחלנו מספר משלי הזה"².

אגרתו של ביק, המתפרסמת כאן לראשונה בגרסתה המקורית, נכתבה בשנת 1815 וראתה אור בדפוס לראשונה בשנת 1835 בגרסה מקוצרת ואף משובשת. איגרת זו היא בגדר מסמך רב-משמעות הן להבנת הסוגיות הסבוכות של המערכת הרב-לשונית בתנועת ההשכלה והן להבנת עולמו הרוחני רב-הפנים ורב-הסתירות של ביק עצמו. זיקותיו למחנות שונים ביהדות, אשר נתגלו מאוחר יותר בצורה נחרצת יותר, כבר מסתמנות מבין השיטין של טיעוניו והפלגותיו הסניגוריות באיגרת זו.

א. טיעוניו של ביק באיגרת הפניגוריה

כמה מסלולי טיעון מסתמנים באיגרתו של ביק אל פדר. ראשית ניכרת רישומה של המודעות של משכיל הרואה את עצמו שרוי במערכה על הגנתם של נכסי ההשכלה וספרותה העברית. הוא חושש שמא התקפתו המוחצת של פדר על מפעלו התרגומי של מנחם לפין, רבו הנערץ, עלולה לפגוע לא רק בו אישית אלא גם במוניטין ובמעמדה של תנועת ההשכלה בחברה היהודית, "כי המון הבורחים בעם, שונאי מדע, בשמעם אשר נשפך בוז וקלון על החכמים, יוסיפו שנאה על שנאתם, יגדילו הלעג והקלס להבזות החכמה".

1 מן הספרות העניפה על פולמוס זה נציין: י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ירושלים תשי"ב (מהדורה מורחבת), כרך א, עמ' 246-239; י. צינברג, תולדות ספרות ישראל, מרחביה 1959, כרך ה, עמ' 277-273; ש. ווערסעס, 'שמואל יעקב ביק, דער בלאגודזשענדיקער משכיל', 'יווא-בלעטער', 13 (1938), עמ' 511-509, ובהדפסה מקבילה: וואכשטיין-בוך, וילנה 1939; ח. ש. הלוי, 'יעקב שמואל ביק, סיני, סו (תשכ"ח)', עמ' רע"ד-רע"ח; י. פרידלנדר, 'ריב הלשונות במזרח-אירופה בראשיתה של המאה התשע-עשרה', מן הקתדרה... רמת-גן, אוניברסיטת בראלן, תשמ"א, עמ' 18-12. ח. שמרוק, 'על עקרונות אחדים של תרגום משלי למנדל לפין', בתוך: ספרות יידיש בפולין, ירושלים תשמ"א, עמ' 165-183; חומר ביוגרפי חדש על ביק לאור מכתבים, עיין: א. קופר, 'יעקב שמואל ביק לאור תעודות חדשות', גלעד, קובץ דה, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 547-535. מונוגרפיה שלי על ביק, מעוכנת לאור חומר חדש, עומדת להתפרסם בקרוב.

2 מתוך דברי ההקדמה של מנחם לפין לתרגומו לספר משלי, טארנופול תקע"ד.

אף מעמדה של הספרות העברית עלול להתערער בעטיה של ביקורת מוחצת זו, חושש ביק. שכן, שלא כמעמדם האיתן של סופרים בקרב אומות העולם, הנהגים מתמיכת הציבור ביד נדיבה, שונה הוא מעמדם של סופרי ישראל. לעומת ספרויות אירופה הנאורה, שבהן הביקורת רצויה ואף נדרשת, לשם סינון איכותי של הספרים המופיעים בה חדשים לבקרים, שונה הוא מצבה של ספרות ההשכלה העברית שעודנה באבה. יש איפוא לנהוג בה מנהג זהירות ולגלות כלפיה ממידת הסלחנות, שכן "הצרות מאז עצמו, הסכלות גוברת בנו, החכמה פרשה כנפיה והרחיקה נדוד מקנה הראשון. והאולת הכינה כסא לה על פתחי שערים. מספר חכמים נער יכתבם, וגם לאלה החכמים המונעים רבים. ולאיש השם נפשו בכפו, למען יבא בשער החכמה, מלבד העניות והדלות ימצא לנגדו המון מכשלות".

רעיון זה בדבר הצורך לנהוג במידת הסלחנות כלפי ספרות ההשכלה ונציגיה, מוטעם על-ידי ביק גם על-ידי הגזירה השווה שהוא לומד בין גילויי טיפוחה הזהיר לבין תהליכי העידוד של ההתיישבות והאכלוס של אזורים נדחים מטעם שלטונות רוסיה, תוך מתן הקלות מפליגות למתיישבים הללו, ללא הקפדה יתירה.

היבט אחר לטיעוניו של ביק באיגרתו הוא מפאת אישיותו של לפין כשלעצמו, שיש לנהוג כלפיו ביראת-כבוד; הרי הוא איש המדע המובהק, אשר הסתכן הרבה וגילה מידה מרובה של הקרבה למען הפצת החכמה, ואף את בריאותו סיכן בשל כך. ביק מונה את ספריו רבי-החשיבות שפרסמם עד כה ושזכו לתמיכתם ולהסכמותיהם של משה מנדלסון ורובני הדור כאחד. לפין מוצג כאן לא רק בבחינת החכם המסכן שיש לחוס על כבודו והעלול להיפגע מחמתו של פדר; בנוסף שלפניו של האיגרת אף מובלטת העובדה, כי לימינו עומדים תומכים תקיפים בעלי שררה, הן מקרב החברה היהודית והן מקרב "שרי העמים". הדברים אמורים לא רק ביכולתם למנוע הדפסתה של החוברת "קול מחצצים", אלא אותם "שרים ונכבדי ארץ לא ישקטו עדי ינקמו חרפת ידידם". על כן העצה היעוצה לו לפדר היא להימנע מפרסומה, ואף לבקש מחילה מלפין שכבר יודע את תוכנה, וזאת מתוך חשש "פן תביא רעה ונזק עליך ועל המדפיס".

מעבר לטיעונים הללו, שהם מעיקרם בגדר שיקולים תכסיסיים ונסיבתיים, מפאת מעמדה של ספרות ההשכלה ומשום כבודו של לפין עצמו, מן הראוי לתת את הדעת לטיעוניו העקרוניים של ביק בסוגיית מעמדה של לשון יידיש כשלעצמה. דרך הגנתו וצידוקו של ביק אשר לשימוש בלשון יידיש המדוברת בפולין ורוסיה לשם תרגום ספרי התנ"ך היא שונה מיסודה לעומת התפיסה המקובלת על עמיתיו לדעה, המשכילים מקרוב ומרחוק. נוכח היחס אל יידיש כאל לשון עלגים, שיש לזנוח אותה למען הגרמנית כפשוטה, ונוכח קו הצידוק המקובל בקרב אייאלה מהם, של שימוש בפרסומים ביידיש מטעמים תכליתיים בלבד, לשם הפצת ערכי ההשכלה בקרב המוני העם הנזקקים ללשון זו, מצטייר באיגרת קו-הטיעון של ביק בשוני שבו ובייחודו. קו זה הוא אף שונה מזה של מנחם לפין עצמו, אשר כתב חיבור בגרמנית "בדבר החשיבות של כתבים עממיים בלשון יידיש למען התרבות וההשכלה של תושבי פולין היהודים".³

לעומת דביקותו המוצהרת באיגרתו בשאיפותיה של תנועת ההשכלה, גאחו ביק בשלשלת היוחסין של יידיש בחיי הרוח של היהדות התורנית. הוא טורח להזכיר ליריבו "כי בה דברו אבותינו ואבות אבותינו בארץ פולניא זה כארבע מאות שנה". הוא תובע יחס של יראת-כבוד ללשון זו, שכן "בה דיברו חשבו ודרשו הגאונים ר' משה איסרלש, ר' יואל סירקיש, ר' יהושע פלק ור' שבתאי כהן זכרונם לברכה; בלשון הוזה שמענו מדבר את ר' אליה מווילנא ז"ל".

3 "פון דער וויכטיגקייט דער פאלקסשריפטען אין יודישער שפראכע צור קולטור אונד אויפקלערונג יודישער אייגנאדער אין פאהלען". עיין על כך: י. וויילעז, 'מנחם-מענדל לעפין' סאַטאַנאָווער, ייווא-בלעטער, ב (1931), עמ' 345.

ביחד עם הסתייעות זו בסמכותם של גדולי היהדות התורנית תובע ביק גישה היסטורית-גנטית לסוגיית התרגומים של התנ"ך לידיש. שכן יש לבחון, לדעתו, את תרגומו זה של לפין, השנוי במחלוקת, על רקע התרגומים והעיבודים של ספרי התנ"ך אשר קדמו לו ושרמם ירודה יותר לאין שיעור. מוטב היה לו איפוא לפדר להטיח את דברי קטרוגו הקשה כלפי תרגומים ועיבודים, כגון "העתקת תנ"ך מהמגיד, העתקת צאינה וראינה ונחלת צבי", וכדומה, אשר לשונם היא משובשת מאד, לדעתו. לעומת זאת מוצא ביק בתרגומו הגידון של לפין "עושר בכינוי שמות הדברים", וכן "התרוממות הפועלת ועושה רושם בנפש כל בעל טעם". הלשון העממית אינה כלל בגדר מעצור בפני לפין, המצליח להביע גם בלבושה של יידיש את דקויות המחשבה, שכן "חכמתו תוליהו בין נתיבות היותר צרות למעמקים — ואף בלשון שאינו מתקן עד עתה".

כשם שביק מסתייע באסמכתאות מן ההווה היהודית המסורתית ומצביע על ההישג האיותי של תרגום ספר משלי לידיש בידי לפין, לעומת רמת התרגומים שקדמו לו, כך הוא גם טורח להביא הוכחות למכביר לחיזוק עמדתו מתוך המציאות הלשונית של העולם החיצוני. ראשית הוא מצביע בסיפוק על כך, כי מעמדה של יידיש כבר מוכר גם על-ידי נכרים; והראיה לכך, כי בספר הגיאוגרפיה של קיסרות אוסטריה, "ידיעות גלילות הארץ" של הגיאוגרף פאברי, נזכרת שפה זו בין "בנות שפת אשכנז".

יתירה מזו, ביק משתדל למצוא גזירה שווה בין מעמדה של יידיש לבין חזיונות בהתפתחות דיאלקטים לשוניים של עמי אירופה. הנה מצא, למשל, כי בוינה אף יוצא לאור עתון חדשות בלשון האכרים, ואין מוחה על כך. מסקנתו הנחרצת היא על כן — "ואם לגוים היושבים סביבות עיר הממלכה שחוקיהם ומשפטיהם כתובים בלשון אשכנז המעולה... על אחת כמה וכמה ליהודים הנדחים בארץ אוקריינא ואינם יודעים להגות בספרים כתובים בשפה אחרת". ולא רק במדינת אוסטריה הדברים אמורים; זהו נוהג כללי בחיי העמים הנאורים; "כן יעשו כל חכמי עם ועם". בהצביעו על קיומו של "מכתב מגיד חדשות בשפה שידברו בה האיכרים ודלת העם בארץ אוסטריה, מכונה 'אגרות עפילדויר לדודו בקרקוין'", נתכוון ביק לסדרה הסאטירית מיסודו של יוזה ריכטר *Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kakran über d'Wienstadt...* וספק רב אם קלע למטרה בטיעונו זה. למעשה לא היה בכך ממין הטענה, שכן לפנינו סדרה פריודית ברוח של בדיחות הדעת, המכילה אגרות של בן-כפר אשר נקלע לוינה עיר הבירה, המדווח על רשמיו, מעלליו וכשלונותיו בעיר ההומייה לדודו השוכן בעיירה קאגראו, שבקירבת וינה. אמנם המכתבים הללו נתחברו "בשפה שידברו בה האיכרים ודלת העם", אך למעשה קהל הנמענים של "אגרות עפילדויר" היה ככל הנראה מתוחכם יותר ממה שהיה סבור ביק. ריכטר פירסם את האגרות הללו לעתים מזומנות, תוך שמירה מתמדת על עילום שמו, על דרך המיסטי-פיקאציה של מהדיר אלמוני בדיוני, המוסיף את הערותיו בשולי תיאוריו התמימים כביכול של בן-הכפר על הליכותיהם המוזרות של בני העיר הגדולה, תוך שמירה על רמות סגנוניות שונות, וזאת לעתים תוך התבדחות על חשבון כותב האגרות התמים.⁴

מכלל הגזירות השוות אשר ביק בא ללמד באגרתו אל פדר, תוך כדי לימוד סניגוריה על לשון יידיש ומטפחיה, יש לציין את גרסתו בדבר חלוקת התפקידים בחברה המתוקנת; כשם שהאיכרים עמלים קשה "להכין מזון וצידה לחכמים ונבונים" כך החכמים גומלים להם כראוי וטורחים למענם על פי דרכם: "מצד היושר והצדק לא ימנעו מתת מחיה לנפשם ולזון שכלם בלשון העם, ובדרך שיוכלו להבין". אותו איוון תרבותי-כלכלי עלול להתערער, חושש ביק, אם החכמים אכן יכתבו

4 עיין בפרוטרוט על כך: H. Rogge, *Fingierte Briefe als Mittel politischer Satire*, München 1966, pp. 124-126, 228; F. E. Hirsch, *Der Bauer in der Stadt*, *Zeitschrift für Bücherfreunde*, N.F. 2. Jg. (1911), pp. 289-290.

את פרי חכמתם בלשון שאינה מובנת כלל לאחיהם העמלים. עם זאת אין הוא רואה בחלוקה זו שבין לשון חכמים לבין לשון איכרים מצב של קבע, הנידון להקפאה לצמיתות. אדרבא, חוזר ביק ומטעים, חיי הלשון נתונים תמיד במצב של התפתחות בלתי־פוסקת. הוא קובע בקשר לכך את קביעתו, שהיתה בגדר חידוש מופלג בדיונים שהתנהלו בעולמה של ספרות ההשכלה בסוגיית יידיש, אך היו לה מן הסתם מהלכים בתורת התפתחותן של הלשונות כפי שטופחה בעידן הרומאני-טיקה הגרמנית, לאמר: "ההמון הוא מניח הלשון בכל עם ועם ובראשית הנחתו אין הבדל בין שפה לשפה... אך ורק הפילוסופים יעשו מהחומר כלי נחמד ויצירה נפלאה".

רעיון זה, בדבר התפתחותה המתמדת של הלשון, מודגם על-ידי ביק באיגרתו מתוך תולדותיהן של לשונות אירופה. וכך הוא הולך ומונה את הדוגמאות של "לשונות צרפת ואנגליה שגם הן בלולות מלשונות אשכנז גאליא רומי ויוני". והנה, הודות למאמציהם הבלתי־פוסקים של סופריהן חל שינוי מפליג בכושר ההבעה שלהן — "זה כשלוש מאות שנה נסתלסלו מאד ועתה במ התערובות האמור נעשו מוכשרות לשירים נשגבים ולמליצות מעולות ויקרות". כך דינן של הלשון הגרמנית והרוסית; וכך היתה דרך התפתחותן ההיסטורית של לשונות הקדמונים, כגון יונית ורומית.

ב. דעותיו של ביק על לשון יידיש שלא נכללו באיגרת לפדר

הדי פולמוס בוקב זה עם פדר, על גילוייו המעשיים — המאמצים למניעת פרסומה של החוברת "קול מחצצים", נשמעים גם מתוך מכתבו של ביק מיום ט"ז באייר תקע"ה⁵ אל ר' נחמן קרוכמאל (רנ"ק), ידידו הקרוב. ביק מצרף למכתב זה את תשובתו של פדר למכתב הסניגוריה שלו. כן הוא מפנה את רנ"ק אל ידידו שלמה יהודה רפפורט (שי"ר), אשר לידידו כבר העביר העתק ממכתב סניגוריה זה, ביחד עם העתק כתב־היד של "קול מחצצים" השנוי במחלוקת. ביק משתדל לשתף בפעולה זו של מניעת פרסומה את שני ידידיו הללו, ומבקש על כן מרנ"ק — "בשובך תראה לו התשובה הזאת (של פדר) למען תראו שניכם דרך וענין המחקר הזה".

מסתבר, כי איגרתו של ביק אל פדר היא רק בבחינת אחד הגילויים לעמדתו בשאלת מעמדה ותפקידה של לשון יידיש בכלל המערכת של תנועת ההשכלה. באותה שנה עצמה, שבה כתב את דבריו אל פדר, הוסיף גם הבהרות לעמדתו בסוגיה זו באיגרתו לשי"ר, מיום כ"ז ניסן תקע"ה⁶. אכן לאמיתו של דבר אין בדבריו משום נסיגה מדעותיו העקרוניות על מעמדה של הלשון העממית בכלל התפתחותן של הלשונות; עם זאת יש כאן משום רהור שני בדבר מידת התועלת שתצמח לה לתנועת ההשכלה ממפעל תרגומי זה של לפין השנוי במחלוקת. ביק אכן מודה עתה, כי מה שטען בלהט רק תמול-שלשום בזכות התרגום של לפין, לא טען מתוך שיכנוע פנימי מלא, אלא מתוך עמדת הסניגור שנטל לעצמו, אשר טיעונו הוא מטבע ברייתו חד-סטרי; ביק מסתייע בכך בדברים ששמע מפיו של רנ"ק משמו של יש"ר מקנדיא בשעתו — "אין לשפוט מדברי הסניגור על דעתו. הוא ידבר כל זכות שימצא כפי חקות מלאכת הסניגוריא אפולוגטיק בלע"ז והאמת במקומו עומד".

ביק תוהה עתה, בפני שי"ר ידידו, על מידת התבונה והצידוק שהיתה בשיקוליו של לפין במפעלו התרגומי ליידיש של ספרי התנ"ך, אשר ראה לנגד עיניו קהל קוראים-נמענים, "העוסקים בגפ"ת לבד ולא הביטו במקרא, בדקדוק וביתר החכמות". כסבור הוא, כי מן הראוי היה שלפין רבו ישים לב לכל ל קהל הקוראים, בהם גם יודעי לשון ודקדוק, או כלשונו: "ולו נתן החכם

5 עיין פנקס הטיטות הג"ל של ביק, דף 16 א'.

6 עיין ש. כץ, 'תרגומי תנ"ך מאת מנחם מנדל לפין מסטאנוב', קרית ספר, טז (תרצ"ט-ת"ש), עמ' 115 הערה 5.

היקר עיניו לפעול על חלק הטוב המצפים ונצרכים לעזרתו האוהזים בזה וגם מזה לא נחה ידם — ולא בנה בינים ולא עשה חלונותיהם לחצר מאופל, כי עתה היה מעשהו על הכלל כלו".

מתוך אותה איגרת קצרה אל שי"ר, שהיא בבחינת מועט המחזיק את המרובה, אנו גם למדים כי ביק לא הסתיר כלל את ספקותיו והרהוריו על מידת היעילות של התרגום האמור גם בפני לפין עצמו, אשר לא הופתע מהם; שכן, כפי שסיפר לו לביק, כבר שמע לפין ממין הטענה הזאת מפיו של משה מנדלסון עצמו, וזאת עוד בימי שהותו בברלין בשנות השמונים של המאה הי"ח. מסתבר, שכבר אז, בעיצומם של נסיונותיו החדשניים של מנחם לפין בסגנון הלשון העברית, אגב תרגומיו-עיבודיו של הספרים "רפואות העם" ו"חשבון הנפש", התחיל להגות בתכנית התרגומים מן התנ"ך ללשון יידיש המדוברת, לשם הפצת רעיונות ההשכלה בקרב המוני העם בפולין. ואילו מנדלסון, לשיטתו, חלק על תכנית זו של עמיתו מן המזרח, באמרו, "אלפי אלפים אנשים לא יספיקו לשאת משא הכבדה הזאת. הלא טוב לפנינו הדרך הקצר להקל מעליהם טורה הלימוד לשון האשכנזי המסולסל, קרוב מאד ללשון אבותם בארץ מגוריהם"⁷.

ביחד עם הבעת ספקות אלה ביק מגלה עתה בפני שי"ר, שלא כלל באגרת אל פדר את כל הנימוקים שיכול היה להביא בזכות לשון יידיש. מבין הטיעונים שלא השתמש בהם, היתה גם ההנחה כי יידיש היא גם לשונה של תנועת החסידות המקיפה המונים, או כניסוחו של ביק: "דעתי היה להשיב את החכם (הכוונה לפדר) מן אותם שעשו שינוי גדולה (!) באומה ואשר רבבות בני ישראל אחריהם ינהרו"⁸. ואם כי ביק עדיין היה בשנת 1815 בגדר יריב מוצהר של החסידות, הרי ניכר כבר אז, לאור טיעונו זה, כיצד הוא מתרשם ממשמעות היקפה המספרי של תנועה זו. לימים, בסוף שנות העשרים, שעה שהגיע לשינוי ערכין על דרך החיוב ביחסו לתנועת החסידות, עוד ירבה להדגיש ביתר שאת, בדברי הפולמוס עם עמיתיו המשכילים, את משמעות משקלה של החסידות כתנועת המונים.

במקביל לציון הקשר בין לשון יידיש לבין תנועת החסידות, מדגיש ביק באותה איגרת את חשיבותה של הלשון הארמית, להבנת הנצרות הקדומה. הוא מצביע על כך, כי "דורשי קורות העתים יחזו מאד אחר הלשון שדברו אלה הבונים במה לעצמם". חוקרים אלה נותנים הרבה את דעתם "על דברת האיש שצעק לפני מותו אלי אלי למה שבקתני — חצי עברית וחצי ארמית". ואם כי ביק, המשכיל המוצהר, סבור מעיקרו, כי "טהרת השפה היא אות על קנין השכל הצפון", הרי עם זאת הוא מגיע, לאור התעניינותם זו של חוקרי הנצרות, גם לכלל מוטיבאציה של היחס החיובי ליידיש, מבחינת הצורך ההיסטורי שלעתיד לבוא; "ולכן אמרתי להציג ציון מלשון הזה לדור אחרון"⁹.

כן מסתבר, כי ביק הוסיף לתת את דעתו לסוגיית יידיש וקהל קוראיה גם לאחר התבטאויותיו הללו בשנת 1815. מתוך מכתבו אל לפין, משנת 1819 (ט"ו באדר תקע"ט)¹⁰, אנו למדים כי לפין לא הסתפק בתרגומי התנ"ך ליידיש והשתדל להרחיב את המעגל התימאטי של תרגומיו לעם. אף לאחר הפולמוס מסביב לגרסתו התרגומית של ספר משלי ליידיש, ולאחר שיחותיו עם ביק ושאר ידידיו ומוקיריו, החליט לתרגם ליידיש גם פתגמים ומימרות מתוך הקבצים של בנימין פראנקלין, *Poor Richard's Almanack*, וזאת בנוסף לתרגומו העברי של ספר "חשבון הנפש" (1808)¹¹. הוא שלח לביק פרקים מתורגמים ליידיש מחיבור זה, לשם שמיעת חוות-דעתו ולשם

7 שם. 8 שם. 9 שם.

10 עיין: 5. פרידמאן, די ערשטע קאמפן, צווישן השפלה און חסידים, פון נאענטן עבר, וילנה 1937, חוב' ד' עמ' 260. המלים הלא-קריאות שציין פרידמן, שם, הערה 2, מוסכות למעשה על *Poor Richard's Almanack*.

11 *Poor Richard's Almanack*, או לאחר מכן *The Way to Wealth* היא סדרת לוחות שנתיים, ובהם מאמרי חכמה ומשלי מוסר, שהופיעו בשנים 1732-1758, וכו' לתפוצה רבה, ותורגמו ללשונות שונות.

קבלת סיועו בפרסומם. בתשובתו משובח ביק את מעשה התרגום הזה; יתירה מזו, הוא לא הסתפק בהתרשמותו האישית בלבד ונתן לקרוא את כתב־היד לכמה מקוראיו הפוטנציאליים של ספר מעין זה ביידיש בברודי — והם "אנשים פשוטים" כהגדרתו, הביעו אף הם את התפעלותם. עם זאת מודיע ביק ללפין, כי שינה בכתב־היד של תרגום זה כמה ביטויים והוא מסביר לו ללפין את הרקע העקרוני והמעשי לכך.

ביק מעלה איפוא בפני לפין, בעקבות העיון בכתב־יד זה, את סוגיית החזיון הפראדוקסאלי הכרוך בשימוש בלשון עממית אידיומאטית ובדיאלקט בעל היקף לוקאלי מצומצם, אשר נועד עם זאת להביא את דבר המחבר בפני שכבות קוראים נרחבות; הוא סבור כי אורבת כאן למעשה הסכנה של צמצום המעגל הפוטנציאלי של קהל הקוראים, מפאת הבדלי הדיאלקטים של יידיש הקיימים במחוזות גיאוגרפיים שונים. הרהורים כגון אלה נתעוררו בו עתה בדבר הלבושים הלשוניים, אשר דרכם רצוי ויעיל להפיץ יצירות ספרות בקרב המוני העם ("דאביי האב איך גילעגנהייט נאך צו דענקן גיהאבט איבר דיא ארט אין פראווינציאל שפראכי ליטערארישער ווערקע הרויס צו געבין").

ביק מגיע בדבריו לכלל מסקנה, ששימת הדגש על הצביון הלוקאלי של לשון התרגום, מן הדין שתביא לצמצום קהל הנמענים, שכן כמעט כל עיר ועיר וניביה המיוחדים. הוא הדין בסוחר־ברודי והלשון הרווחת בקרבם, אשר למענם ראה ביק צורך לשנות כמה וכמה ביטויים בכתב־היד האמור. שפת המלומדים, לעומת זאת, יש בה לדעתו הרבה מן המשותף לתושבים רבים שמוצאם מאזורים גיאוגרפיים שונים. המדובר הוא לעתים אף במשמעות שונה ונבדלת המוענקת לאותם הביטויים עצמם, המתפרשים הן בהוראה של כובד־ראש והן של בדיחות־הדעת, בהתאם למפה הלשונית. כך דינה, למשל, של הוראת הביטוי "נישמער", המתפרש כאן, בעיר ברודי, בהוראה מבודחת, בהבדל מן ההוראה אשר שיווה לו לפין בתרגומו זה.

אשר ללפין עצמו לא נעלמה ממנו סוגיה זו של צמצום קהל נמעניו של התרגום בעל הלשון הלוקאלית, עוד לפני שביק העלה אותה בפניו. בהקדמתו לתרגום ספר תהלים, שכתבה עוד קודם לכן, ושהיתה שמורה עמו בכתובים, לפין מתייחס לכך¹². אכן, הוא מכיר במגבלותיה של היידיש העממית, הדיאלקטית. אך לא רק ביידיש הדברים אמורים; שכן על כל עשרים־שלושים מילין אתה מוצא הבדלים בניבי הלשון המדוברת. עם זאת אין לפין גרע בפני מכשול זה, מתוך הנחה שהמדובר הוא בביטויים בודדים בלבד. הוא בוטח בקורא אשר ילמד במרוצת הזמן גם את השימוש באותם ביטויים שמוצאם מן היידיש של מחוז פודוליה, וכך תיסלל הדרך לתרגום ספרי תנ"ך נוספים ללשון זו ("נישמר ווייל קיין שום לשון שבעולם וערטיך נישט אומידום גלייך גירעט, אזו גייטיס מיט דעם פוליש ידוש וואס אלי צוואנציג דרייסיג מייל געפינין זיך דארינן שון גרוסי שינויים: ובכן האבן מיר (ווי דער סדר איז בכל לשון זיך בוחר צו זיין אלשון שגור באיזה מחוז) אך אזו אנגנומן דאס לשון פון מחוז פאדאליע שלנו: ובמחוזות אחרים מעגן זיין זיך די עטליכע ווערטער (וואס וועלן זיין פרעמד זיין) און־תמיד אויסלערנען, אזו וועט מאן און שון קענין גרינגר גם שאר כתבי הקודש און דעם אייגנים לשון מעתיק זיין").

מעבר למסך האפולוגטי של טיעונו הפסקניים של ביק באיגרתו אל פדר המתפרסמת כאן, בזכות תרגומו של לפין, התנהל איפוא דו־שיח מתמשך בינו לבין לפין עצמו, בדבר התכלית השימושית של התרגומים הללו בעלי הסממנים הדיאלקטיים המובהקים. יצויין עם זאת, כי למרות ספקותיו הללו, משתמע מתוך התבטאויותיו לגווניהן, כי ביק לא היה דבק כלל בפתרונם הקיצוני והחד־משמעי של משכילי ברלין בשעתם ועמיתיהם בגאליציה, בדבר התחליף ליידיש המדוברת — "לשון העלגים" — על־ידי השימוש בגרמנית כפשוטה או השימוש התועלתי לצורך השעה בלבד.

12 עיין: ש. כץ, 'תרגומי תנ"ך מאת מנחם מגדיל לפין מסטאנוב', קרית ספר טז (תרצ"ט־ת"ש), עמ' 130.

עם זאת עדיין לא היה מסוגל, בתנאי תקופתו, להצביע על הצורך בפיתוחה של לשון יידיש כללית ותיקנית המובנת לכל קורא, כדוגמת התהליך הגנטי של תולדות הלשונות של אירופה, ממנו השתדל ללמוד גזירה שווה כלפי מעמדה של יידיש לעתיד לבוא, בדברי הסניגוריה ששיגר לפדר באיגרתו. ההיבט הנוסף של עמדותיו של ביק ביחס למיגוון הניבים של היידיש טרם הועלה בהיסטוריוגרפיה של ספרות ההשכלה, הנאותה בדרך כלל בפולמוס ביק-פדר בלבד.

ג. רישומי האיגרת של ביק לאחר פרסומה בדפוס

איגרתו של ביק אל פדר נתפרסמה לראשונה בדפוס בקובץ "כרם חמד" על-ידי עורכו, שמואל ליב גולדנברג איש טארנופול, בשנת 1835 (עיין פרטים להלן). נוסח זה שימש מאז מקור בלעדי להתייחסות אל דברי ביק בסוגיית יידיש ולתרגומו של לפין, הן במישור המימאריסטי והן בתחום ההיסטוריוגרפי. כך נודע לאיגרת זו תפקיד משמעותי בשנות ה-60 של המאה הי"ט, שעה שניטש מעל דפי "קול מבשר", העיתון ביידיש שהופיע באודיסה, המאבק על שיפור מעמדה ועל טיפוחה המאורגן של לשון יידיש כשפת ספרות, כשראש המדברים בסוגיה זו הוא י. מ. ליפשיץ¹³. במאמרו "דיא 4 קלאססען", אשר נתפרסם בהמשכים בעיתון זה, ושבו הוא מגולל את הבעיות והתכניות כיצד להעלות את קרנה של לשון יידיש, ובכלל זה התכנית של חיבור מילון מוקדש ללשון זו, ליפשיץ גם מסתייע בטיעוני הסניגוריה של ביק בשעתו — בזכותה של לשון זו. לשם כך הוא מביא כאן כמחציתה של איגרת זו, ככתבה וכלשונה, על-פי הנוסח של "כרם חמד", ומשלבה בגוף מאמרו¹⁴, תוך ציון שהוא עושה זאת על-מנת להוכיח לקהל קוראיו עד כמה דעותיו שלו בסוגיה זו הן שפיות ואינן מופרכות כל עיקר. הנה ידיו הטוב, אשר ליפשיץ אינו מפרש בשמו, הוא שהעיר את תשומת-לבו לקיומה של איגרת זו — וזאת לאחר שכבר הספיק להעלות על הנייר את רעיונותיו ותכניותיו בנידון לשון יידיש — ("בכדי איך זאלל ניט נאר אלליין אויסווייזען ווי א משווע-נער, קאפיערע איך דא אב א בריף וואס שטעהט אין דעם ערשטען חלק כרם חמד... אין וועלכען מיינער א גוטער פריינד האט מיר איהם געוויזען שוין נאך דעם אז איך האב אלץ דינג אויפגעשריבען איבער דער יודישער שפראכע").

אשר לעורך העיתון, אלכסנדר צדרבוים, לא הסתפק זה בהבאת המקור העברי של דברי ביק והחליט לתרגמו ליידיש, וזאת מפאת החשש שרבים מן הקוראים של "קול מבשר" לא יהיו מסוגלים להבינו. ראויים הדברים לתרגום מפאת אישיותו המכובדת של ביק, "למדן, תלמיד-חכם ויהודי ירא-שמים. ויש במכתב זה משום תשובה לכל אלה השמים לשון יידיש לצחוק" ("דאריבער האלטען מיר עס פאר רעכט איהם איבערצוועטצען, ובפרט ער איז פין זעהר א גרויסען מאגן ר' יעקב שמואל ביק ז"ל אין בראדי, א גרויסער למדן, אונ א פריממער יוד. דער בריף קעגן שוין דיענען פאר א תשובה אללע וואס לאכען אויס פראסט יודיש").

בשולי המובאה מן האיגרת בנוסח העברי שלה אנו מוצאים גם הערת הסכמה לא חתומה, ספק של ליפשיץ עצמו, ספק של העורך. הסכמה זו מתייחסת לטיעונו של ביק בדבר חובתם של החכמים בכל עם ועם לדאוג בכתבתם גם לצרכי הקורא מקרב פשוטי העם — "צדקת מאד! למען מי אתם כותבים, אתם אנשי הקדמה הפולגים-יהודיים? ליהודי המשכיל אין צורך בכם! ואילו לחסרי-ההשכלה אין אתם עוזרים. אין אני פונה בשאלתי זו אל אותם הכותבים למען בצע כסף או למען הכבוד שינחלו!"¹⁵ ("זעהער רעכט! פון וועמיס וועגען שרייבט איהר, איהר

13 עיין עליו: א. ר. מלאכי, "הושע מרדכי ליפשיץ, צוקונפֿט 33 (1928), גליון 10, עמ' 632-636, וכן הספרות הרשומה אוודותיו: נזער לעקסיקאָן פֿון דער יידישער ליטעראַטור, ניו יורק 1963, כרך 5, עמ' 215.

14 עיין מאמרו: "דיא 4 קלאססען", קול מבשר, ג (1863), גליון 24, עמ' 233.

15 שם, גליון 24, טור 377, אָנמערקונג פֿון דער רעדאַקציע.

פויליש־יודעשע פראגרעסיסטען? דער געבילדעטער יוד דארף אייך נישט! אין דעם אומגעביל־
דעטען העלפט איהר נישט. דיא וואס שרייבען פון געלד אדער פון כבוד וועגען — די דאזיגע פרעג
איך נישט!").

ההתייחסות אל מכתבו של ביק נסבה לעתים על היבטים עקרוניים אחרים שנתעוררו מתוכו
מעבר לדיון בסוגיית יידיש, וזאת מפאת תפקידיה של הביקורת העברית; נדרשת ממנה סלחנות
מתוך דאגה לטיפוחו של נטע רך זה, שלא כנהוג בספרויות אחרות, אשר מעמדן איתן בתוך עמן.
אכן, ברצוניה האלמונית האוהדת על כתב־העת "כוכבי יצחק", אשר נשלחה מגאליציה לעיתון
ה"מגיד"¹⁶, דוגל מחברה בעמדה סלחנית כלפי עורכו של "כוכבי יצחק", מנדל שטרן, בשל מנהגו
לפרסם בכתב־העת שלו יצירות בינוניות של נטולי כישרון. כתנא דמסייע לעמדתו מביא המחבר
מדברי ביק באיגרתו אל פדר, שעה שהוא תובע ממנו עמדה של ריסון עצמי ואיפוק כלפי לפין;
שכן אין הספרות העברית בת־הזמן עדיין מחוסנת ד־הצורך בפני ביקורת בוטה ותוקפנית, כנהוג
בספרויות של אומות־העולם.

בעל הרצוניה מביא את דברי ביק בנושא זה, תוך ציון: "מה נאמנו דברי החכם ר' יעקב
שמואל ביק... מי יתן וישימו לב מבקרי מאסתיים [!] עברים לדברים האלה! וידעתם היום, כי אם
אמנם מיום נאמרו הדברים האלה... עד היום הזה כבר עברו ארבעים ושלוש שנים. בכ"ז מדרגת
שפתנו הקדושה נשארה במתכונתה מאז, ולא נפלה עוד ממנה אחורנית".

סוגיה זו, של מידת הסלחנות הנדרשת מאת הביקורת נוכח מעמדה הרופף של הספרות העברית
הזקוקה לעידוד ולטיפוח, העסיקה גם את ש"י אברמוביץ (מנדלי); אף הוא נזקק בשנת 1863
לטיעונו זה של ביק באיגרתו אל פדר¹⁷. לאחר שאברמוביץ מצטט מאיגרת זו בהרחבה, על־פי
הנדפס ב"כרם חמד", הוא גם מביא מדברי טיעונו של ביק, הלומד גזירה שווה בין מעשה העידוד
והסלחנות הנדרשים מן הביקורת כלפי הספרות העברית ובין מדיניות העידוד הנקוטה על־ידי
שלטונות רוסיה כלפי המתישבים בחבלי ארץ מרוחקים, הטעונים טיפוח.

לעומת עמדתו הסלחנית של ביק בשעתו, אין עתה אברמוביץ מכיר במשוא־פנים כלפי איכות
היצירה, ולו גם כשמדובר בספרות העברית בת־הזמן. בהתייחסו אל דברי ביק בשעתו, הוא חולק
עליו, בציינו בפסקנות, אף הוא על דרך האנאלוגיה משני התחומים הללו, בזה הלשון: "אבל דברי
החכם אך נמלצו המה לבד. הן אל נשכח, כי גם במדינת אקרמן ופולניא מלך במשפט יעמיד ארץ.
גם שם ישים חק למשפט להגרים בה, לבלתי יחניפו את הארץ במעשיהם הרעים וירעו לה יותר
בישיבתם מאשר היתה ארץ לא נושבת. ולכן אם בימינו יקבץ המושל צאן־אדם להושיבם שמה.
הנה בשמאלו ישלח את האוילים מדרך פשעם ומעונותיהם יתענו... אל נשכח, כי הדרת הספרות
היא לא לפי מספר הספרים והסופרים, אבל לפי חין־ערכם".

קטעי מכתבו של ביק הובאו גם מחדש, במסגרת הדיונים ההיסטוריוגרפיים על לפין וביק,
וזאת תוך התייחסות לדברי הסניגוריה שלו על לשון יידיש בלבד. כך פרסם ז. רייזען בשנת
1923, באנתולוגיה שלו לתולדות ספרות יידיש בתקופת ההשכלה, את נוסח המכתב בצורתו
המקוטעת, כפי שנתפרסם בשעתו בתרגומו ליידיש ב"קול מבשר"¹⁸. תרגום זה ליידיש, תוך
שינויי ניסוח וכתוב, נתפרסם לאחר מכן על־ידי י. צינברג בספרו על תולדות ספרות ישראל,

16 עיין במדור "הצופה", המגיד, ב (1858), גליון 41.

17 עיין: ש. י. אברמוביץ, 'עמק יהושפט', המליץ, ג (1863), גליון 28, טור 431.

18 עיין: ז. רייזען, פון מענדעלסאן ביו מענדעלע, ווארשה 1923, עמ' 151-152.

בשנת 1935.¹⁹ קטעי המכתב הנ"ל בתרגום לידידיש הובאו גם על-ידי מ. עריק בשנת 1934.²⁰ תוכן מפורט של האיגרת נתפרסם גם על-ידי מ. ויסברג, בגרמנית, בשנת 1928.²¹ במקביל נתפרסמו גם קטעי האיגרת של ביק במקורה העברי, וזאת בעיקר מפאת התייחסותו לסוגיית יידיש. כך הובאו דבריו בנידון זה בשנת 1925, על-ידי י. וינלן, במונוגרפיה שלו על לפין.²² קטעים אלה במקורם הובאו גם בתרגום ספרו הנ"ל של צינברג לעברית,²³ וכן בספרו של ר. מאהלר על דברי ימי ישראל בדורות האחרונים.²⁴ קטע רב-משמעות מתוך האיגרת, שלא נכלל בגרסה המודפסת ב"כרם חמד", והמצויה בנוסח שבכתב-יד שלפנינו, פרסם ש. כץ בשנת 1938.²⁵ (ועיין על כך גם להלן).

-
- 19 עיין: י. צינברג, געשיכטע פֿון דער ליטעראטור ביי יידן, ווילנה 1935, כרך ז, ספר שני, עמ' 263-265.
 20 עיין: מ. עריק, עטיוון צו דער געשיכטע פֿון דער האַסקאַלע, מינסק 1934, עמ' 156-157.
 21 עיין: M. Weissberg, Die neu-hebräische Aufklärungsliteratur in Galizien, *MGWJ*, 72 (1928), pp. 193-194.
 22 עיין: י. וינלן, 'ר' מנחם מגדל לעפין מסטאנאב', העולם, 13 (1925), גליון מא, עמ' 819-820.
 23 עיין: י. צינברג, תולדות ספרות ישראל, מרחביה 1959, כרך ה, עמ' 276-277.
 24 עיין: ר. מאהלר, דברי ימי ישראל — דורות אחרונים, מרחביה 1962, כרך א, ספר ד, עמ' 87-88. וכן שם, עמ' 271.
 25 עיין: ש. כץ, 'דפוסים טארנאפאלי, קרית ספר, טו (תרצ"ח-תרצ"ט), עמ' 516, הערה 3.

מנוסח אל נוסח

האיגרת המתפרסמת כאן מתוך פנקס הטיוטות של שמואל יעקב ביק (דף 9), השמור במקורו בספריה העירונית של פרנקפורט ענ"מ (11, 20) והנכלל באוסף כתב־היד שבספריית א' מרצבכר, ואשר צילמו נמצא במכון לתצלומי כתב־יד בבית הספרים הלאומי בירושלים (ס' 26448), היא למעשה הנוסח המקורי, פרי עטו של ביק. העתק מדויק מנוסח זה, אף הוא בעצם כתב־ידו של ביק, וחסר בו דף אחרון שאבד (וסימנו: 1153 / 4° / תיק 19), שמור במחלקה לכתב־יד של בית הספרים הלאומי בירושלים, ומוצאו מספרית יוסף פרל בטארנופול. יתכן שהעתק זה נשלח למנחם לפין עצמו, אשר כתבים מעובדו נשתמרו אף הם בספריה זו.

עד כה היתה ידועה איגרת זו בנוסח שבו נתפרסמה בכתב־העת "כרם חמד" על־ידי עורכו, שמואל ליב גולדנברג מטארנופול, בשנת 1835, ארבע שנים לאחר מות מחברה. בין הנוסח הנדפס ב"כרם חמד" לבין הנוסח של כתב־היד קיימים כשמונים הבדלים. מקורם של אלו בשיבושי דפוס, בקריאה לא נכונה של הכתוב, בנטייה לשפר ולתקן על מנת להסביר לקורא את פשרם של צירופים שונים — ובהשמטת קטעים מטעמים אישיים. עם זאת, יש כאן גם כמה תיקוני שיבושים ושגיאות שהיו במקור, ובכלל זה גם תוספת של סימני פיסוק, אשר בעל האיגרת לא הקפיד עליהם. אך מעיקרו עדיף ללא ספק הנוסח המתפרסם כאן מתוך כתב־היד, שכן זהו למעשה נוסח האיגרת כפי שנתקבלה על־ידי טוביה פדר בשעתו, והיא ששמשה בסיס לתשובתו הנמרצת לביק.

לפי הסוגים של חילופי הגרסה נמצא שעיקר השינויים — 25 במספרם, הם שינויי ניסוח, תוך חילופי ביטויים או צירופים שלמים, או שינויים מפאת המבנה התחבירי של המשפט (ראה הערות שינויי הנוסח: 2, 5-9, 17, 19, 20, 24, 28, 33-36, 43, 45, 54, 58, 59, 61, 63, 72, 74, 75). כן מצויים כאן הבדלי כתיב — 11 במספרם (14-16, 18, 27, 30, 46, 55, 65, 68, 72). הבדלים בשימוש בראשי־תיבות או בכתובה המלאה של שמות אנשים וספרים (32, 39-43). חשובים הם מפאת תוכן האיגרת הקטעים שהושמטו בנוסח הנדפס — והם 5 במספרם (21, 22, 29, 60, 69). לעומת זאת מצויות גם הוספות בודדות בנוסח הנדפס לעומת זה שבכתב־היד (48). חשובים לשם הבנת הטקסט כפשוטו וכהלכתו הם תיקוני שגיאות הדפוס או השלמת מלים בודדות החסרות בנדפס, לאור הנוסח שבכתב־היד — והם 11 במספרם (1, 13, 23, 26, 37, 38, 44, 47, 53, 66, 67). בנדפס חסרים הציטוטים והטקסטים הכתובים במקביל בצרפתית, והם מצויים בכתב־היד (12, 76). לעומת זאת נדפסו שני קטעי שירה ששולבו באיגרת, על־פי טורי השיר וחריזתו, ואילו בכתב־היד שולבו בתוך גוף המכתב ללא סימני־היכר מיוחדים.

נופח האיגרת

ב"ה יט שבט תקעה פה בראד

לכבוד הרבני המדקדק החכם השלם המליץ המפואר מוהרר טוביהו פעדער נ"י
מאז ראיתי חבוריך¹ קטני⁽¹⁾ הכמות ורבי האיכות, וידעתוך סופר מהיר בלשוננו הקודש
אהבתיך מאוד; ואמרתי מעת שקעה שמש בן זאב² זרחה שמש טוביהו. ועתה אחי (השם א ח ו ה
ראוי לאנשים באו בצל קורת החכמה) כאשר אדבר אתך משפטים במכתב הזה אל תראני כשופט
מרומם כסאו ירעם בקול דברו על המון הנשפטים הנתונים תחת שבטו וממוצא שפתי ירעדו. לא
כן אנכי עמך אהיה נא⁽²⁾ כאחד מרעיך האוהב מעלותיך הרמים⁽³⁾ מכבדך מאוד ומדבר באזניך
דברי יושר ואמת והטוב לפניך עשה.

למראה עיני בני עירי בא מכתב מיוחס לך מכונה קול מחצצים³. והוא שנינה על חבורי החכם
הגדול הפילוסוף המובהק מוהרר מענדל לעווין נ"י מסאטנוב⁴ ואם תוציא השנינה הזאת לאור
בדפוס, המסובבים ממנה רבים יוכלו להיות ומהם מזיקים לך איש יקר! אמרתי לתומי אציגם
לנגד עיניך כאשר הם. וחכם כמוך עיניו בראשו לתקן המעות ולשום העקוב למישור.

על ביקור הספרים והשפט עליהם בכלל אומר כי לא כעמי הארצות עם בני ישראל; סופרי
עמים⁽⁴⁾ יושבים שלום ושקטים ועשיריהם ידי⁽⁵⁾ חכמיהם יתמכו. על כן רבים המה מאוד
מאוד⁽⁶⁾ ואז⁽⁷⁾ אם לא יעמדו לנגדם שופטים נבונים לעצור בהם ולשפוט עמהם על כל שגיהא
אף כחוט השערה יתרבו הספרים עד אין קץ לא לעזר ולא להזעיל כ"א לכלות כרם חמד החכמה.
אבל ספרי בני ישראל יהי' תוכנם מאיוה ענין שיהי' אינו⁽⁸⁾ ראוי עליהם הביקורת כלל, כי
מעטים המה; הצרות מאד עצמו הסכלות גברה בנו. החכמה פרשה כנפיה והרחיקה נדוד מקנה
הראשון. והאולת⁽¹⁰⁾ הכינה כסאה על פתחי שערים, מספר חכמים מעטים ונער יכתבם, וגם לאלה
החכמים המוגעים רבים. ולאיש השם נפשו בכפו, למען יבוא בשער החכמה מלבד העניות והדלות
ימצא לנגדו המון מכשלות, ואלפי קוצים סובבים את השושנה הנחמדה "היכל החכמה בקוצים
סוגה על פתחו רובץ פתן ושחל לדופקי שעריו אך יגון ותוגה כטובע יאבק לחוף הנמל".⁽¹¹⁾

(1) קטן. (2) חסר. (3) הרמות. (4) העמים. (5) את ידי. (6) חסר.
(7) והנה. (8) שיהיו. (9) אין. (10) והאולת ... שערים חסר. (11) היכל ... הנמל: נדפס
לפי טורי השיר והחריזה.

1 פרטים ביוביבליוגראפיים על טוביה פדר, עיין: י. קלזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ירושלים
תשי"ב, עמ' 240-239; M. Weissberg, Die neuhebräische Aufklärungsliteratur in Galizien, 1927, pp. 103-109. MGWJ, 71 (1927), pp. 103-109. חיבוריו שנתפרסמו בדפוס עד שנת 1851, הם: בית נאמן, ברלין
תקנ"ד; קול נהי, ורשה תקנ"ח; להט החרב, [ביאליסטוק] תקס"ד; שיר הצלחת אלכסנדר בהצותו את מתקוממיו,
ברדיטשוב תקע"ד; שמחה וששון ליהודים, ברדיטשוב תקע"ד.

2 יהודה ליב בן-זאב, (1811-1767), ממשיכילי ברלין. עיין עליו בפרוטרוט: י. קלזנר, היסטוריה של הספרות
העברית החדשה, ירושלים תרצ"א, כרך א, עמ' 190-178. בן-זאב הוא גם מן הדמויות המופיעות בחיבורו של
פדר, "קול מחצצים". ביוגרפיה של בן-זאב ודברי הספד לרגל פטירתו מצויים בספר הטיטות הנ"ל של ביק.
יתכן שביק עצמו הוא המחבר.

3 גוסט מתוקן ומבואר של "קול מחצצים", ההדיר יהודה פרידלנדר. עיין: זהות, כרך א (מאי 1981), עמ' 303-275.

4 על אודות מנחם לפין מסאטנוב (1826-1749), עיין: י. קלזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ירושלים
תשי"ב, כרך א, עמ' 253-225. דיון יסודי על המשמעות הלשונית של תרגום זה, עיין: ח. שמרוק, "על עקרונות
אחדים של תרגום משלי למנדל לפין", בספרו: ספרות יידיש בפולין, ירושלים תשמ"א, עמ' 163-165.

5 לא ידוע לי מקורו של שיר זה, המצוטט.

החכם המפואר באסנאש הצרפתי בספרו דברי הימים לבית ישראל כרך ז דף ג"ג⁶ אמר שהמראה הראשונה שהראה אלהים למשה היא מציירת פלאי־קיום האומה בכל צורותיה מעת היותה לגוי עד עתה, וזה הוא הסנה בוער ואיננו אוכל Le Buisson de Moïse environné de flâmes [!] a toujours brûlé sans consumer⁽¹²⁾. ידידי! הלא נחטא לאלהים ולאנשים אם מידינו תהי עוד זאת שיתמעטו סופרינו וחכמינו ויטמינו ידיהם מהשביע לנו מפרי⁽¹³⁾ מעלליהם?

בחכמת הנהגת המדינה תמצא דמיון לזה. קריה הומיה או ארץ שאוכלוסיה רבים כעיר ווינא⁽¹⁴⁾ פעטרבורג⁽¹⁵⁾ וארץ פרוסיה⁽¹⁶⁾. אך אנשים דגולים מרבבות כגילם, חכמים אמנים — נבונים או עשירים מופלגים תתן הממלכה לבוא לשבת שמה. ולדלת העם סגור השער מבוא. אבל ארץ שיושביה מעטים כמדינת אקרמן ופולניא, ישרוק המושל לאנשים מרחוק יאספם מכל קצה ופאה. ימצא להם אחוזות בתים שדות וגנים⁽¹⁷⁾ למען תמלא הארץ אתם⁽¹⁸⁾ כי יפרו וירבו ויעצמו במאוד מאוד.

ועל הספרים ששפטת במכתבך בפרט⁷. ידעת אחי שמחברם ר' מענדל היקר לטובת המדע השליך מנגד עושר ומנוחה עונג ובריאות הגוף⁽¹⁹⁾ הוזה יהי' שכרו שנתלוצץ עליו וכהתל באיש גבוה נהתל בו? להכאיב לבבו למרר רוח, ולהסיב עשתונותיו מעבודת החכמה אשר יעמול בה יומם ולילה? גם זאת בלתי⁽²⁰⁾ נעלם מידיעתך שמרוב שקידתו תמיד בלימוד המדעים ובעשותו תמיד הישר והטוב פרי לימודו, קנה לו אוהבים רבים. הן מבני עמינו אנשים מפוארים⁸ והן משרי העמים אוהבי חכמה¹⁰. אלה הנגידיים שרים ונכבדי ארץ לא ישקטו עדי ינקמו חרפת ידידם אשר חרפת. נודע זאת שהגביר היקר מוה' יוסף פעריל מטארנופאל אשר בידו הגהת הספרים העברים להתיר ולאסור ההדפסה כפי דעתו לא אבה להרשות הדפסת ספר משלי עם ההעתקה אך השר הגדול ונכבד בחצר הקיסר רוסיא יר"ה הסנאטר טיילס מושל על גליל טארנופאל באהבתו את המעתיק ובהתבוננו בפנימית תועלת האומה צוה את ר' יוסף לתת רשיון להוציא לאור ההעתקה בלשון

(12) הניסוח בצרפתית חסר. (13) ספרי. (14) וויען. (15) פעטרסבורג. (16) פרייסען. (17) וכרמים. (18) אותם. (19) שינוי במבנה התחבירי של המשפט. (20) לא.

6 עיין: Jacques Christian Basnage, *L'histoire et la religion des Juifs depuis Jesus-Christ jusqu'à présent*, Rotterdam 1716, tome 7, p. 3: Sources de la misère des Juifs ביק, קרא אף הוא בספרו של באנאז', בימי נעוריו, בשנת 1809 לערך. עיין על כך: מ. לטריס, זכרון בספר, וינה 1868 עמ' 45, 70-71, וכן: י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית, ירושלים תשי"ג, כרך ב, עמ' 155, 156.

7 הכוונה לדברי הזולז הכלולים ב"קול מחצצים" גם כלפי שאר ספריו של לפין, כגון: "האיש אשר קוה לעשות ענבים ויעש באושים, לו שם בשלשת הספרים, ללמד דעת בעירים לעירים, רפואת העם, והעתקת משלי; וחשבון הנפש; את כלם ישא רוח... אך לתהו נבראו". עיין: קול מחצצים (מהזורת פרידלנדר), זהות, א, עמ' 280. ועיין גם תגובתו הנמרצת של א. ב. גוטלבר, לאחר ששים שנה, לדברי פדר על ספרי לפין: 'רשמי מסע, המגיד, 17 (1873), גליון 40, עמ' 364 ("הלא שקר ענה רט"פ ברמ"ל שאין בספריו הנ"ל שום תועלת").

8 רמז למחלת עיניו הקשה שחלה בה לפין מרוב קריאה, ושבעטיה נסע לברלין להתרפא שם.
9 העסקן העשיר, המקורב לשלטונות הרוסיים, ר' יהושע צייטלין, ובנו איש העסקים, אברהם פרץ, תמכו בלפין ואפשרו לו לעסוק בלימודיו בכתיבת ספריו. ועיין פרטים על כך: י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך א', תשי"ב, עמ' 226, 230-231; מ. עריק, עטיוזן צו דער געשיכטע פֿון דער האַסקאַלע, מינסק 1934, עמ' 136-138.

10 מנחם לפין היה בן־חסותו ומקורבו של הנסיך הפולני, אדם טשארטורסקי, אשר אף השתתף במימון ספרו של לפין, "רפואות העם". ועיין: י. ווינלעז, 'מענדל לעפין־סאטנאווער', יווא־בלעטער, כרך ב (1931), עמ' 341-342.

הזה¹¹. ועתה כשמוע השר הגדול שבזית את אשר מצאת טוב ומועיל הלא יחרה אפו בך⁽²¹⁾ ולמה תציב את נפשך היקרה מטרה לחצי הפגעים כמו אלה¹².

ותחת כי תכלית החכמה האמיתית לתת לפתאים ערמה ולנער דעת ומזימה, עוד הרחק נרחקים מעל גבולה. כי המון הבורים בעם שונאי מדע⁽²²⁾ בשמעם אשר נשפך בוז וקלון על החכמים יוסיפו שנאה על שנאתם יגדילו⁽²³⁾ הלעג וקלס להבוות החכמה⁽²⁴⁾ "אלה האנשים לשונם לשון נחש"⁽²⁵⁾ ישמיעו מומי רעיהם על נקי חכם⁽²⁶⁾ יביעון ניב כחש להסיב⁽²⁷⁾ עין רואה מהביט בחטאיהם.¹³

והספרים ילידי החכם שכלית במ⁽²⁸⁾ אשפתך⁽²⁹⁾ — רפאות העם¹⁴ — מחברת הרופא טיסאט⁽³⁰⁾ נעתק לכל שפתי העמים היושבים בארצות אירופא. וכבר הילל האדם⁽³¹⁾ הגדול נזר המעתיקים רמ"ד זלה"ה⁽³²⁾ את העתקת ידיו¹⁵. ומה לי לבא אחר המלך. — בחשבון הנפש¹⁶ הורה תשובה ברורה לאומה השבורה והיקרה מרע לטוב בעזרתו נשוב מהרה החכם פראנקלין מפואר בכל קצוי ארץ לתת חכמתו וצדקתו המציא זה הענין הנפלא.⁽³³⁾ "גוי שהדליק

(21) אלה ... בך, הוחלף כאן בנוסח סתמי יותר: אלה בשמעם שבזית את אוהבם כאחד הפחותים, הלא יחרה אפם בך, לא ישקט עדי ינקמו חרפתו.

(22) שונאי מדע חסר. (23) יגדלו. (24) המדעים.

(25) תוספת: ישמיעו. (26) תוספת: חנם. (27) להסב. (28) תוספת: בני.

(29) תוספת: אלה הם. (30) טיסוט. (31) הפילוסוף. (32) מענדעלזאהן.

(33) בחשבון ... הנפלא, הוחלף: חשבון הנפש — תחבולה נפלאה שהמציא החכם בנימין פראנקלין מעיר פלאדעל-פיא באמעריקא הצפונית.

11 עיין גם: ש. כץ, הוספות לרשימת דפוסי טארנאפאל, קרית ספר, טו (תרצ"ח-רצ"ט), עמ' 516, הערה 3. על בית-הדפוס בטארנופול, שבו נתפרסם בכל זאת תרגומו של לפין לספר משלי, עיין פרטים: א. מ. הברמן, 'הדפוס העברי בטארנאפאל ורשימת הספרים שנדפסו שם', עלים לביבליוגרפיה ולקורות ישראל, וינה, ב (1924), חוב' א, עמ' 31-24. י. וויינלעז, פערלס יידישע כתבים, וילנה 1937, עמ' xxv. על הרקע להסתייגותו העקרונית של פרל מן התרגום ליידיש של ספר משלי, עיין גם: ח. שמרוק, במבוא למהדורת ח. שמרוק וש. ורסס של "מעשיות ואגרות", ירושלים תש"ל, עמ' 66-65.

12 הסנטור טהיילס Theyls עמד בראש הגליל הגליצאי שנכבש על-ידי הרוסים. לעומת הידיעה הנמסרת כאן בדבר איהבנה בין פרל לטהיילס, ידוע לנו על תמיכתו הנמרצת של מושל זה בכל הנוגע לייסודו ולטיפוחו של בית-הספר מטעם פרל בטארנופול. לאחר שנה, באפריל 1815, אף שיגר לו מכתב הערכה נלהב, לאחר שנוכח בשעת בחינה שעמדו בה בהצלחה תלמידי בית ספרו זה של פרל. הנוסח הגרמני המלא של מכתב זה נתפרסם על-ידי י. וויינלעז, במבוא ל"פערלס יידישע כתבים", עמ' xxi-xx; על טהיילס ויחסו לפרל, עיין גם: י. וויינלעז, 'פֿון יוסף פערלס אַרכיוו', היסטאָרישע שריפֿטן, וארשה 1929, כרך א, טורים 809, 812; 5. פֿרידמאן, 'יוסף פערל ווי אַ בילדונגס-טוער', ייווא-בלעטער, 31-32 (1948), עמ' 140.

13 לא מצאתי את מקור השיר המצוטט.

14 רפואות העם, מאת טיסו, זילקבה תגנ"ד, על-פי הספר: Simon-André Tissot, *Avís au peuple sur la santé*, Lausanne 1781.

15 הכונה לדברי השבח של מנדלוסון, שהם מובאים בסוף הספר "רפואת העם", לאחר מפתח הפרקים, ובהם נאמר בין השאר: "ואחרי אשר הועתק לכל יושבי אירופא לעם ועם כלשוננו, חזקתי ואמצי אף אני את לב ידידי החכם נר"ו להעתיקו ללשון הקודש לתועלת אחינו ב"י, אשר לא ידעו לקרות בספרי העמים, ולהבין את לשונם."

16 המדובר הוא בתרגומו-עיצובו של לפין, "חשבון הנפש", לבוב 1808, על פי ספרו הנפוץ של ב. פראנקלין, אשר תורגם בשעתו גם לגרמנית ולצרפתית: The Way to Wealth (Poor Richard's Almanack) ועל פי עקרונות המוסר שקבע פראנקלין לעצמו באבטוביוגרפיה שלו. בירור חשוב על מידת הזיקה בין "חשבון הנפש" לבין ספרי פראנקלין הללו, עיין: י. זילברשלג, 'הגורם האנגלוסכסי בספרותנו החדשה: מגעים ראשונים', דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות, ירושלים תשכ"ט, כרך ב', עמ' 72-75. מסתבר כי לפין גם תרגם פרקים מתוך האלמנך הנ"ל ליידיש והשתדל לפרסמו בסיועו של ביק, ועיין על כך, לעיל במבוא.

את הגר משתמש לאורו ישראל¹⁷ כן עשה אתו החכם רמ"ס מטעמים לעמו.⁽⁸⁴⁾ הציב לעיניהם יופי הצדק מכוסה בקוצים וחורולים, וגילה בפניהם כיצור הרשע טמון בשושנים⁽⁸⁵⁾ חמודים לעין רואה. הרבנים הגדולים⁽⁸⁶⁾ אמרו שדבר זה מועיל⁽⁸⁷⁾ וחדש¹⁸ והעם ענו אחריהם מקודש מקודש. ועל השפה שתרגם בה הספר משלי חרה לך דמיתה⁽⁸⁸⁾ לצפצוף העופות ולקול הבהמות וחיתו יער זכור נא ידידי! כי בה דיברו אבותינו ואבות אבותינו בארץ פולניא זה כארבע מאות שנה בה דיברו חשבו ודרשו הגאונים ר' משה איסרלש⁽⁸⁹⁾ 19 ר' יואל סירקיש⁽⁴⁰⁾ 20 ר' ולק⁽⁴¹⁾ 21 ור' שבתאי כהן⁽⁴²⁾ 22 וזכרונם לברכה. בלשון הזה שמענו מדבר את ר' אליה⁽⁴³⁾ מוויילנא ז"ל²⁸ — החכם פאברי בספרו ידיעות גלילות ארץ חלק א' דף רעד בדפוס⁽⁴⁴⁾ האללי⁽⁴⁵⁾ שנת תקע"ה²⁴ מנה השפה ההיא בין בנות שפת אשכנזי⁽⁴⁷⁾ — ואם לשון אשכנזי הברור אהוב לך למה לא שפטת את העתקת תנ"ך מהמגיד²⁵, העתקת צאינה וראינה²⁶ ונחלת צבי²⁷, באלה הספרים⁽⁴⁸⁾

(34) כן ... לעמו הוחלף: וכן עשה ר' מענדל מטעמים לעמו. (35) תחת פרחים. (36) הרבנים הגדולים הוחלף: רבני הדור בהסכמתם. (37) מועילי. (38) דמית. (39) הרמ"א. (40) בעל הב"ח. (41) הסמ"ע. (42) והש"ך. (43) הגאון. (44) פאברא. (45) דפוס. (46) האללע. (47) אשכנזית. (48) תוספת: (הנצרכים לשעתם ולעדתם).

- 17 שבת, טז, ה.
18 מרמו לרשימה ארוכה של רבנים, ובכללם רבני טארנופול, לבוב וברודי, אשר סמכו את ידיהם על ספר "חשבון הנפש" והסכמותיהם נתפרסמו בראשו.
19 הוא הרמ"א (1525-1572), מספרי: שו"ת הרמ"א; דרכי משה, פירוש על הטורים; המפה או ההגהות לשלחן ערוך (נדפסו ביחד עם השלחן הערוך).
20 הוא בעל הב"ח, (1561-1640), מחבר שו"ת "בית חדש".
21 הוא ר' יהושע פלק (1555-1614), מתלמידיו של הרמ"א ובעל "ספר מאירת עינים" (סמ"ע), והוא פירוש לחלק "חושן משפט" של השלחן הערוך.
22 הוא הש"ך (1621-1662), מחבר הספר "שפתי כהן על שלחן ערוך, יורה דעה", קראקא, ת"ו (1646). פירוש שאר ספריו ותכנם, עיין: א. ריינר, האנציקלופדיה העברית, ירושלים תשל"ט, כרך לא, טורים 435-434.
23 הוא הגר"א (1720-1797). יעוין כי פיר עצמו חיבר דברי קינה והספד, בשיר ובפרוזה, על פטירתו של הגאון ר' אליהו מוילנא, וראה: "קול נהי על מות רבינו החסיד העניי יחיד הדור בנגלה ונסתר גאון אמיתי כבוד אדונינו מוה"ר אליהו זלה"ה מוויילנא, וארשה 1796.
24 עיין: Johann Ernst Fabri, *Kurzer Abriss der Geographie*, Halle und Berlin 1812. 12 edition.
המהדורה שצויינה על ידי ביק לא היתה, לפי שעה, לנגד עיני.
25 ספר המגיד ובו ספרי נביאים וכתובים עם פירוש רש"י, יחד עם תרגום מסורתי של המקרא, שמשולבת בו פאראפרזה של פירוש רש"י ביידיש, ובכללם גם ספר משלי. החל במאה הי"ח מופיע ספר המגיד בתוספת החומש, בשם "מגשי מנחה". על מהדורות "המגיד", אשר שלוש מהן עדיין הופיעו בראשית המאה הי"ט, והסתייגותו מהן מצד לפין, עיין: ה. שמרוק במחקרו הנ"ל על תרגומו של לפין, ספרות יידיש בפולין, עמ' 168-169. כן ראה את ההקבלה המדגמית מתוך ספר משלי — בשני התרגומים הללו, שם: עמ' 169-171; 172-173. בירור מפורט על אודות מחברו של "ספר המגיד" ועל מהדורותיו, עיין: ה. ליברמן, "וועגן דעם 'ספר המגיד' און זיין מחבר", בספרו: אהל רח"ל, ניריורק תש"ם, חלק ב, עמ' 231-247.
26 ספר דרשני נפוץ ביידיש, במתכונת לפי פרשיות השבוע, מאת ר' יעקב בן יצחק אשכנזי מיאנוב; נדפס לראשונה בשנת 1622 וזכה מאז למהדורות רבות. דוגמאות מתוך "צאינה וראינה" בתרגום עברי (מאת מרדכי אמיתי), עיין: י. צינברג, תולדות ספרות ישראל, תל-אביב 1958, כרך ד, עמ' 73-75; על המהדורות של "צאינה וראינה" ועל התמורות שחלו בלשונן ובצביון, עיין בפרוטרוט: ה. שמרוק, ספרות יידיש בפולין, עמ' 147-164.
27 "נחלת צבי" — ילקוט של דברי מוסר מלקוטים מתוך ספר הזוהר ומתורגמים ליידיש מאת הדרשן צביהירש כוטש מקראקא. נדפס לראשונה בשנת 1711. מתוך הקדמת המחבר: "אלה דברי מוסר מהזוהר הקדוש (ממנו) העתקנו וביירנו הדברים הפשוטים להשקות הקהל הקדוש מים מפכים מבארות עמוקות". על מגמת הספר ומובאות ממנו בתרגום עברי, עיין: י. צינברג, שם, עמ' 166-168.

הלשון משובש מאוד ולא נמצא במו עושר רב בכנוי שמות ⁽⁴⁹⁾ הדברים ואין שם התרוממות הפועלת ועושה רושם בנפש כל בעל טעם כאשר נמצא כל זאת בתרגום רמ"ס ⁽⁵⁰⁾ שחכמתו תוליהו בין נתיבות היותר צרות ⁽⁵¹⁾ למעתיקים ואף בלשון שאינו מתוקן עד עתה.

בעיר ווינא העליזה, עד היום הזה מדי שבת בשבתו. יצא לאור מכתב מגיד חדשות בשפה שידברו בה האיכרים ודלת העם. בארץ אוסטריה ⁽⁵²⁾ מכונה "אגרות עפילדור" ⁽⁵³⁾ לדודו בקרקוי ⁽⁵⁴⁾ ואם לגוים היושבים סביבות עיר הממלכה שחקיהם ⁽⁵⁵⁾ ומשפטיהם כתובים בלשון אשכנזי המעולה, ובו ידברו שריהם קציניהם ומלכם יטעימו ⁽⁵⁶⁾ להם הנבונים דברי חכמה ומוסר בלשון שרגילים לשמוע ולדבר בבתייהם למען יתחקה הדבר מהר בזכרונם על אחת כמה וכמה ליהודים הנדחים בארץ אוקריינא ואינם יודעים להגות בספרים כתובים ⁽⁵⁷⁾ בשפה אחרת — כן יעשו כל חכמי עם ועם החפצים לעשות טוב עם מתי חלד הנצרכים לעזרתם וזה הוא השבת גמול ⁽⁵⁸⁾ הטוב. כי האיכרים בזיעת אפם יעמולו להכין מזון וצידה לחכמים ונבונים והחכמים מצד היושר והצדק לא ימנעו מתת מחיה לנפשם ולזון שכלם בלשון העם. ובדרך שיכלו להבין אך אם הם ⁽⁵⁹⁾ יכלאו מלהחיות בפרי חכמתם את אחיהם העמלים בעדם. ויכתבו כל חבוריהם בלשון שלא יבינו דלת העם ולא יועיל להם. אזי יתחייבו גם הם לשלוח ידם למחרשות לאתים וקרדומים ולהציב הדרבן ולא יתפרנסו מיגיע אחרים חנם.

והנה לשונות צרפת ואנגליא שגם הן בלולות מלשונות אשכנזי גאליא רומי ויוני. על ידי גיעות חכמי דור דור זה כשלוש ⁽⁶⁰⁾ מאות שנה נסתלסלו מאד ועתה בם התערובות האמור נעשו מוכשרות לשירים נשגבים ולמליצות מעולות ויקרות כמאה שנה הי' לשון אשכנזי במדרגה השפלה הזאת כשמונים שנה היתה שפת רוסיא לשון איכרים. גם לשונות הקדמונים יוני ורומי בראשית תולדותם שפות שפלות היו עד שבאו חכמיהם צרפו ובררו מליהם בנו בנינים עשו גזרות עדי הגיעו לשלימות הגדולה שאנחנו משתוממים עליה. ההמון הוא מניח הלשון בכל עם ועם ובראשית הנחתו אין הבדל בין שפה לשפה ⁽⁶¹⁾. כ"א רב ובמיעוט האותיות והתנועות בשפה זו מבשפה אחרת ⁽⁶²⁾ וכולם ⁽⁶³⁾ מגומגמים המה בראשיתם לא תואר ולא דבר להם. אך ורק הפילוסופים יעשו מהחומר ⁽⁶⁴⁾ כלי נחמד ויצירה נפלאה ואם גם התרגום לא טוב היה בעיניך מה לך לפגוע במחבר ⁽⁶⁵⁾ בגדופים שאינם נוגעים כלל לביקורת הייטיבו ⁽⁶⁶⁾ דברי חסידים על נקבת הליתון

- (49) בכנוי שמות הוחלף: בכינויים של שמות. (50) צחות. (51) אויסטריא (אסטערייך). (52) אייפעלדורער. (53) בקראקוי. (54) אשר חוקיהם. (55) יטעמו. (56) בהעתקת האגרת בבית הספרים הלאומי בירושלים: הכתובים. (57) בהעתקת האגרת בבית הספרים הלאומי בירושלים: הגמול. (58) אך אם הם הוחלף: אכן אם. (59) כמשלש. (60) תוספת: בבחינת יקרתה. (61) כ"א ... אחרת הוחלף: כי אם שבלשון זה האותיות מרובות מהתנועות, כלשונות הצפוניות ובלשון זה התנועות מרובות על האותיות כלשונות הדרומיות. (62) אבל כלם. (63) תוספת: והגולם. (64) בהמחבר. (65) הייטיבו.

28 הוא ר' מנדל סאטאנובר — מנחם לפין, מחבר "ספר משלי שלמה עם פירוש קצר והעתקה חדשה בלשון אשכנז לתועלת אחינו בני ישראל בארצות פולין. נדפס ברשיון הצענזאר פה טארנאפאל בשנת התקע"ד."

29 חל שיבוש ברישום השם של אותו "עתון", והדברים הוסיפו להשתבש במובאות של האגרת הלחן. המדובר הוא לאמיתו של דבר בסדרה סאטירית מאת Joseph Richter, *Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kakran über d'Wienstadt, Angefangen und mit Noten herausgegeben von einem Wiener*, 1785. המכתבים הסאטיריים הללו זכו להצלחה מרובה ונתפרסמו בהפסקות בין השנים 1785-1813, שנת מותו של מחברם, י. ריכטר. בעיקר רב מספר החבורות של סדרה זו בין השנים 1806-1813, שקבלה עתה אופי של כתבי-עת המופיע לעתים מזומנות ותכופות, ובו תגובות על המתרחש בעיר וינה מטעם בנו כביכול של אותו איכר מן העיירה איפלדור, Briefe des jungen Eipeldauers. הצביון הבלטיריטי של הסדרה בראשיתה נתחלף עתה בתגובה עיתונאית-סאטירית מבודחת. אף מעגל המשתתפים בסדרה זו נתרבח עתה. ועיין גם לעיל, במבוא.

הנוסח המקורי הבלתי־ידוע של איגרת ש.י. ביק אל ט. פדר

וספורי (66) בר בר חנא³⁰ דברים מונחים בארון אש דת⁽⁶⁷⁾ סתומים וחתומים עד עת קץ? קנצי למלים⁽⁶⁸⁾ לא טוב עשית אחי! כבוד ותפארת לא תנחל בהגלות השנינה חלילה לך ידידי מהוציאה לאור בדפוס. פן תביא רעה ונזק עליך ועל המדפיס⁽⁶⁹⁾ — שלח דברייך אל החכם רמ"ס לבקש ממנו מחילה על עלבוננו. בקהל הלצים מהמון לא תחד כבודך. כנורך ועטך אל תחלל בזה צחות לשונך ומליצותיך למחסה ולמסתור לתבונה יהיה⁽⁷⁰⁾ או תהיה חכמתך לנחת ניהוח⁽⁷¹⁾ לכל יודעי דעת או תצלח⁽⁷²⁾ ותהי' אהוב ונכבד בין מכבדך או נאמר דברי המשורר אשר חי⁽⁷³⁾ בזמננו⁽⁷⁴⁾ אשר אשחית מליצתו בהריק אותה מלשונו לשפת עם רחוק³¹.

Heureux qui retiré dans le temple de sages	אשרי השם מקלט לו היכל נבונים ⁽⁷⁵⁾
Voit en paix sous se[s] pieds se former les orages	מחסה שמה ימצא מחצוי היגונים
Qui contemple de loin les mortels insensés	משם ישקיף על בני אדם המשוגעים
De leur joug volontaire esclaves empres[s]és	ברצון צואר ישימו בעול החטאים
Inquiets, incertains le [= du] chemin qu'il faut suivre	מבלים ימיהם ברוגז ואנחה וגאווה
Sans savoir, sans penser ⁽⁷⁶⁾ ignorant l'art de vivre	יחשבו למצוא הטוב בעושר ותאוה
Dans l'agitation consumant leur[s] beaux jours	אוי להם הנה את הטוב לא ראו
Pour suivant la fortune et rampant dans les cours	לכל רק שוא יבקשו גם שוא ימצאו
O vanineté [= vanité] de l'hom[m]e ô faiblesse ô misère	זאת העצה היעוצה לך מרעך
Voltaire ⁽⁷⁷⁾	החפץ בשלומך ד"ט ⁽⁷⁸⁾ כה"י ⁽⁷⁹⁾ ישב ⁽⁸⁰⁾

וספורא. (66)	אשדת. (67)	למלין. (68)	חלילה ... המדפיס חסר. (69)
תהיינה. (70)	ניהוח. (71)	תצלחה. (72)	קרוב. (73)
הנבונים. (75)	במהדורה הנדפסת של כתבי וולטר שלפנינו הנוסח של ראשית שורה זו הוא: Sans penser, sans agir. (76)	תצלחה. (72)	לזמנינו. (74)
הצרפתי בצירוף החתימה חסר. (77)	התיקונים בסוגריים המרובעים לעיל ולהלן נעשו עפ"י המהד' הנדפסת. (78)	המקור (77)	דורש טובתך. (78)
כל הימים. (79)	יעקב שמואל ביק. (80)	הוא גרשם ככה"י ע"י ביק ללא סימני פיסוק. (78)	

30 הכוונה לשיר התהילה ההיתולי "לכבוד" תרגום ספר משלי על־ידי לפין, הכלול ב"קול מחצצים" ובו האזכורים: "לנו למנה אוזוי אוזוי דבר חנה", על־פי בבלי, בבא בתרא, עג ע"ב; "ומלויתן נוקבתא, דמלחא מקדמתא לנו יהון מתבחרין", על־פי בבלי, שם, עד ע"ב. ועיין: קול מחצצים (מהדורת פרידלנדר), עמ' 292.

31 להלן מובא קטע מתוך שירו של לוקרציוס, שתורגם בידי וולטר. ועיין: *Oeuvres complètes de Voltaire*, Tome 2, Paris 1765, p. 681.

32 האיגרת של ביק הגיעה לידי פדר רק שלושה חודשים לאחר כתיבתה. תשובת פדר נכתבה יומיים לאחר קבלת איגרתו של ביק והיא נתפרסמה ב"מכתבים" של מ. לטריס, לבוב תקפ"ז, עמ' ירכג, ובשניה — בסמוך לאיגרתו הנ"ל של ביק אליו, כרם חמד, ספר א' (תקצ"ה), עמ' 102-99. על מועד קבלתה של האיגרת עיין עדותו ותגובתו של פדר: "אגרות הקנאות כתובה פנים ואחור ערוכה יום י"ט שבט (טבת) הובאת אלי ביום ב' דתוה"מ פסח ביד הרבני המופלג מו"ה נחום אשכנזי, ואף כי זקנה אור פניה לא גפל — מדוע אחרו פעמיה כמשלוש ירחים, מי ינבא ?" שם, עמ' 99.

